

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Е.Г. Міквабія

УДК 37.037

САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

С.В. Мішин

У статті проаналізовано психолого-педагогічну літературу і визначено сутність поняття «професійне самовдосконалення». Розглянуто одну із форм самовдосконалення - самовиховання. Розглянуто низку логічно взаємозалежних і взаємозумовлених етапів роботи над собою у педагогічному процесі, розкрито сутність кожного з них. Перелічено основні методи самовиховання.

Ключові слова: професійне самовдосконалення, самовиховання, самооцінка, майбутні фахівці.

В умовах сучасної кризи в економічній, політичній, соціальній, науковій та інших сферах життєдіяльності українського суспільства, що передбачає стрімкі та бурхливі кількісні та якісні зміни, особливого значення для особистісного та професійного розвитку майбутнього викладача вищого навчального закладу набуває рівень розвитку його професійного самовдосконалення. Адже прагнення фахівця до саморозвитку, самопізнання, самоактуалізації забезпечує його професійну стійкість, відповідний рівень професійної компетентності та постійний професійний розвиток.

Досвід навчально-виховної діяльності вищих навчальних закладів переконує, що ефективно вирішувати питання підготовки майбутніх фахівців можна лише за активної участі в цьому процесі студентів, тобто йдеться про їхнє самовдосконалення. Отже, можна говорити про готовність майбутнього викладача до професійної діяльності у вищому

навчальному закладі як про мету та результат його професійної підготовки до професійного самовдосконалення.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку.

Професійне самовдосконалення, на думку сучасних учених (О.О. Бодальов, А.О. Деркач та ін.), є специфічним видом професійної діяльності викладачів, невід'ємною складовою їхньої професійної підготовки. Воно є результатом свідомої взаємодії фахівця з конкретним соціальним середовищем, у процесі якої фахівець реалізує власні потреби розвинути в собі такі особистісні якості, які забезпечують успішність його професійної діяльності та життєдіяльності в цілому [12].

Професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Розглянемо одну із сторін самовдосконалення – самовиховання. Людина інколи самовдосконалюється підсвідомо. Неусвідомлене самовиховання зазвичай має епізодичний характер, здійснюється без чіткого плану і розгорнутої програми, що набагато знижує його результативність. Більшу ефективність має усвідомлене самовиховання – системна і свідомо діяльність людини, спрямована на її саморозвиток і формування власної базової культури.

Проблема самовиховання посідає чільне місце і в дослідженнях психологів. Зокрема, великий внесок у розробку теоретичних засад самовиховання, розуміння його змісту зробили Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн [2].

Мета роботи полягала у вивченні поняття «самовиховання», визначенні його складових, у процесі самовдосконалення майбутнього фахівця.

В дослідженні використано такі *методи*: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури; навчально-методичних праць щодо вдосконалення змісту, форм і методів самовиховання.

У класичній педагогіці ідеї самовиховання активно розроблялись такими відомими науковцями, як П.П. Блонський, П.Ф. Каптерев, М. Монтессорі, В.О. Сухомлинський, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський. Питанням самовиховання характеру, волі приділяється увага в дослідженнях В.А. Крутецького, Л.І. Рувинського, С.І. Хохлова та ін. [8]. Водночас до цього часу залишається недостатньо окресленим поняття

«самовиховання». Так, А.Я. Арет вважає, що самовиховання – це освітньо-виховна робота особистості[3]. Л.М. Гордеева під самовихованням розуміє прагнення людини виховати себе і діяльність із здійснення цього прагнення [5]. С.Б. Єлканов визначає самовиховання як свідому цілеспрямовану діяльність людини з удосконалення своєї особистості [6]. А.Г. Ковальов так формулює поняття "самовиховання": це свідомо планомірна робота над собою, спрямована на формування таких якостей особистості, які відповідають вимогам суспільства та особистій програмі розвитку [7].

Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення згоди із самим собою, знаходження сенсу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей, природних здібностей та активне самоутвердження в суспільному житті.

Самоактуалізація (від лат. Actualis - дійсний, справжній) - прагнення людини до якомога більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. У деяких напрямках сучасної західної психології самоактуалізація висувається на роль головного мотиваційного фактора. Справжня самоактуалізація припускає наявність сприятливих соціально-історичних умов [1].

Самореалізація– виявлення і розвиток індивідом особистих здібностей у всіх сферах діяльності[4].

Самоутвердження – намагання утвердитися в певному соціальному статусі й соціальній ролі. За своєю сутністю самовиховання – явище соціальне. Воно властиве тільки людині, яка усвідомлює себе в системі суспільних відносин. Вдаючись до самовиховання, людина реалізує соціальну потребу набути гаму особистісних якостей, що якнайбільше сприяли б їй у виконанні суспільних функцій. За соціальною функцією самовиховання – специфічний індивідуальний педагогічний процес. Унікальність його в тому, що і суб'єкт, і об'єкт виховання – у тій самій особі. Це зумовлює особливий характер організації, змісту, методики роботи над собою. Суттєвою передумовою ефективності процесу самовиховання українського студентства на сучасному етапі становлення національної системи виховання є:

■ постійне врахування суб'єктами виховання важливості, необхідності та складності цього процесу у виховній роботі ВНЗ;

- наявність необхідних психолого-педагогічних знань і практичного досвіду науково-педагогічних працівників (кураторів) з питань організації самовиховання студентів;
- усвідомлення необхідності постійного керівництва та здійснення системного психолого-педагогічного впливу на самовиховання студентів;
- перетворення студентів на суб'єктів самовиховання;
- творче поєднання процесу самовиховання з активною навчально-пізнавальною діяльністю та організацією культурно-просвітницької роботи і дозвілля;
- надання цьому процесу гуманного, національного і особистісного спрямування.

До найважливіших внутрішніх передумов, що визначають ефективність самовиховання студентів, варто зарахувати:

- потреби й мотиви, що спонукують до роботи над собою;
- переконання, розвинуту самосвідомість і самокритичність, які дають змогу об'єктивно оцінити свої переваги, позитивні якості й вади;
- наявність почуття самоповаги та гордості за належність до обраного навчального закладу, яке вимагає не відставати від інших студентів і бути серед найкращих;
- певний рівень розвитку вольових якостей, звичок самооцінки, самоконтролю і саморегулювання, які надають процесові самовиховання цілеспрямованості та різнобічності;
- оволодіння теорією самовиховання та методикою роботи над собою;
- свідома установка на позитивний результат самовиховання;
- психологічна готовність до активної, системної роботи із самовиховання.

Внутрішні передумови визначають можливість глибоко усвідомленого, продуманого, творчого характеру роботи над собою. Однією з характерних рис самовиховання студентів є його стійкий взаємозв'язок із процесом виховання у ВНЗ та суспільною дійсністю. Завдяки організованим виховним впливам у студентів розвивається самосвідомість, з'являється потреба у самовихованні, формуються інтереси й життєві ідеали, визначаються основні напрями самовиховання. Самовиховання здійснюється на основі певних принципів, які є найбільш загальними вихідними положеннями і вимогами особистості до самої себе і визначають мету, ідеали, зміст, методику та організацію процесу самовиховання.

Основними принципами самовиховання є:

- природовідповідність та народність самовиховання;
- демократичність самовиховання, виховання стійкої громадської позиції та гуманістичної моралі;
- системність, цілеспрямованість, ціннісна орієнтація виховання та самовиховання;
- послідовність, неперервність та систематичність;
- єдність самовиховання та наукового світосприйняття;
- формування активної життєвої позиції та позитивного спрямування самовиховання;
- взаємозв'язок виховання та самовиховання і професійної діяльності.

Педагогічний аналіз процесу самовиховання студентів дає підстави окреслити низку логічно взаємозалежних і взаємозумовлених етапів роботи над собою: самопізнання, планування, реалізація плану (програми), контроль і регулювання.

Початковий етап самовиховання – це самопізнання. Самопізнання – складний процес визначення своїх здібностей і можливостей, системи цінностей, життєвих намірів і прагнень, провідних мотивів і мотивацій, характеру і темпераменту, особливостей перебігу психічних пізнавальних процесів (відчуття, сприйняття, пам'яті, уваги, уяви, мислення, мовлення). Завдяки цьому вихованець може самостійно визначити, яких успіхів може досягнути в житті, а також проаналізувати можливості вдосконалення своєї повсякденної діяльності, які спеціальні вправи можна використовувати для досягнення цих цілей та ін. Методично правильно організоване самопізнання, згідно з А.В. Петровським, має такі напрями: самоусвідомлення; самовивчення; самооцінка[10].

Процес самопізнання починається з самоусвідомлення, тобто усвідомлення себе як суспільної істоти – особистості та свого місця й життєвих орієнтирів у суспільній діяльності. Загалом самоусвідомлення є вищим рівнем розвитку свідомості людини, що виявляється в усвідомленні та системі уявлень про саму себе, місце і роль у суспільному житті, потреби, інтереси, мотиви та мотивацію поведінки й діяльності, які активно розвиваються у межах "Я-концепції". Самоусвідомлення дає змогу студентові глибше усвідомити себе й систему вимог, що їх висувають до нього, а також зрозуміти свої завдання у навчально-виховному процесі, чіткіше уявити перспективу свого подальшого розвитку.

Самовивчення в процесі самопізнання спрямоване на вивчення якостей власної особистості, зіставлення їх з вимогами, які висувають до

громадянина. Самовивчення відбувається через самоспостереження, самоаналіз своїх учинків, поведінки, конкретних результатів діяльності, критичне ставлення до висловлювань на свою адресу з боку студентів, науково-педагогічних працівників, керівників ВНЗ, самоперевірку в конкретних умовах.

На основі самовивчення формується самооцінка, яка є судженням людини про міру наявності в неї якихось якостей, властивостей і зіставлення їх з еталоном, зразком.

У самооцінці виявляється думка студента про самого себе. Завдяки самооцінці створюється власний проект самоорганізації. Об'єктивна самооцінка відіграє важливу роль і в організації самовиховання, і в керуванні своєю поведінкою. Вона виконує кілька функцій:

- порівняння наявних якостей особистості з вимогами, що їх ставлять до конкретних фахівців;
- фіксацію успіхів і недоліків у роботі над собою;
- корегування (дає змогу вчасно відмовитися від недосконалих форм і методів роботи над собою, удосконалювати застосування засобів і прийомів, які мають позитивний ефект).

Неодмінною умовою об'єктивної самооцінки є самокритичне ставлення студента до своєї особистості, уміння правильно реагувати на критичні зауваження інших людей. На підставі самовивчення й самооцінки у студентів формується рішення вдатися до самовиховання. Процес ухвалення такого рішення відбувається, зазвичай, за умов глибокого внутрішнього переживання позитивних і негативних аспектів своєї особистості.

Самооцінка формується за двома напрямками:

- зіставлення самого себе зі зразками для наслідування, із висунутими вимогами;
- повсякденне спілкування студентів з членами колективу, педагогами.

Особливості самооцінки залежать від реальних умов життєдіяльності особистості. Виокремлюють такі основні види самооцінки: адекватна й неадекватна (завищена і занижена). Самооцінка – це знання вихованця про самого себе і ставлення до себе.

Самооцінка передбачає виокремлення власних умінь, дій, якостей, мотивів, мотивацій і цілей своєї поведінки, їхєє усвідомлення та оцінного ставлення до них, уміння оцінити свої сили та можливості, узгодити їх із зовнішніми умовами, вимогами навколишнього середовища, уміння

самостійно ставити перед собою ту чи іншу мету і відіграє велике значення у формуванні особистості. Самооцінка, залежно від своєї форми (адекватна, неадекватна), може стимулювати або, навпаки, пригнічувати активність вихованця.

Отже, самооцінка є компонентом самосвідомості студента, що містить, окрім знання про себе, оцінку своїх здібностей, моральних якостей і вчинків та інших індивідуально-психічних властивостей.

Планування самовиховання передбачає:

- визначення мети і основних завдань на перспективу та на певні етапи навчання і діяльності студента;
- розроблення програми (плану) самовиховання;
- визначення умов діяльності із самовиховання (вироблення власних правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів розв'язання завдань у роботі над собою).

Ефективність самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом.

Педагогічне керівництво самовихованням студентів - оптимальна організація їхньої життєдіяльності, акцентування їхньої уваги на питаннях саморозвитку, відповідальності за себе, своє сьогодення та майбутнє, а також стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу.

Ефективне самовдосконалення майбутніх фахівців можливе лише в разі тісної співпраці студентів і педагогічного колективу вищого навчального закладу, проїнятої взаємною повагою і вірою в людину.

Самовдосконалення передбачає: високий професіоналізм в обраній сфері; інноваційний характер мислення і готовність до змін; навички управлінської діяльності; особисту творчу спрямованість, готовність забезпечувати умови не лише для свого творчого потенціалу, а за потреби – для потенціалу підлеглих; здатність розуміти інших людей, їхні прагнення, мотиви, інтереси тощо; високі духовні й моральні ідеали та переконання; високу політичну, правову та економічну культуру; системне мислення, яке передбачає психологічну готовність, здатність та навички системного підходу до проблемних ситуацій; готовність брати на себе відповідальність; комунікативність, діловитість, здатність до міжособистісного й управлінського спілкування; володіння однією із найпоширеніших іноземних мов; знання комп'ютерної техніки та ін.

Третій етап самовиховання – реалізація програми самовиховання. Сутність діяльності студента на етапі реалізації програми самовиховання в тому, що він контролює роботу над собою, цілком тримає її в полі своєї свідомості (рефлексії) і на цій основі своєчасно виявляє відхилення реалізованої програми від заданої, запобігає їм, вносить відповідні корективи до плану подальшої роботи.

Оволодіння студентом ефективною методикою самовиховання є однією з умов підвищення його якості й результативності. Насамперед це пов'язано з умінням застосовувати на етапі реалізації програми самовиховання різноманітні методи, прийоми й засоби.

Методи самовиховання – сукупність прийомів однорідного педагогічного впливу людини самої на себе для формування необхідних особистісних якостей та усунення негативних. Основними методами самовиховання є: самопереконавання, самоспостереження, самоконтроль, самоаналіз, самозвіт, самонаказ, самопорівняння, самоорганізація життя та діяльності, самотренування, аутотренінг, наслідування прикладу, стимулювання самовиховання, самозаохочення, самоосуд, самопримус, самопідбадьорювання, самозобов'язання, самоінструкування, самонавіювання, самовправа, самокритика, самонагадування та ін.

Приєм варто розглядати як більш приватний вплив людини на саму себе, що становить у кожній ситуації якийсь одиничний акт.

Засоби самовиховання – сукупність предметів матеріальної і духовної культури, що їх використовують у виховному процесі для розв'язання конкретних завдань самовиховання.

Контроль тісно пов'язаний зі всіма функціями управлінського циклу, особливо цей зв'язок помітний з функцією педагогічного аналізу, оскільки інформація, отримана в ході внутрішкільного контролю, стає предметом педагогічного аналізу. Контроль тісно пов'язаний з регулюванням цілісного педагогічного процесу. Самоконтроль - систематична фіксація свого стану або поведінки з метою запобігання небажаним виявам та свідомій регуляції особистістю своєї поведінки і діяльності, щоб забезпечити досягнення цілей, норм і правил самовиховання [10]. Необхідність у регулюванні виникає також через постійні зміни, розвиток компонентів системи. Водночас регулювання дозволяє бачити ефективність проведеного контролю, його необхідність і доцільність [11].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що попри всю варіативність і багатогранність висвітлення вченими проблеми

підготовки майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення, своєї актуальності не втратила проблема самовиховання як невід'ємної складової педагогічного процесу. Визначено мету, методи, засоби, принципи, етапи та передумови ефективності процесу самовиховання майбутнього фахівця.

Література

1. Абрахам Маслоу. Мотивация и личность = Motivation and Personality / Пер. А.М. Татлыбаевой. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
2. Андерсон Д. Думай, пытайся, развивайся. – Пер. с англ. – Санкт-Петербург, 1996. – 92 с.
3. Арет А.Я. Очерки по теории самовоспитания. – Фрунзе, 1981. – 124 с.
4. Большой психологический словарь. Сост. Мещеряков Б. Зинченко В. Олма-пресс. 2004.–276 с., С. 36.
5. Гозман Л.Я., Кроз М.В., Латинская М.В. Самоактуализационный тест. – М., 1995. – 44 с.
6. Елканов С.Б. Основы профессионального воспитания будущего учителя. – М., 1989. – 189 с.
7. Ковалёв А.Г. Самовоспитание школьников. - М.: Просвещение, 1967. – 159 с.
8. Куликова Л.Н. Воспитать себя. - М., 1991. – 143 с.
9. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности: Тексты. –М., 1982.–С. 108-117.
10. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для вузів / В.Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
11. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
12. Психология и педагогика : учеб. пособ. / под ред. А.А. Жукова, Л.Г. Лаптева, В.А. Слостенина. - М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. – 585 с.

Проанализирована психолого-педагогическая литература и определена сущность понятия "профессиональное самосовершенствование". Рассмотрены одна из форм самосовершенствования – самовоспитание, ряд логически взаимосвязанных и взаимообусловленных этапов работы над собой в педагогическом процессе, раскрыта сущность каждого из них. Перечислены основные методы самовоспитания.

Ключевые слова: профессиональное самосовершенствование, самовоспитание, самооценка, будущие специалисты.

Psychological and pedagogical literature are analysed and the essence of the concept "professional self-improvement" is defined. One of the forms of self-improvement is examined – self-education. The number of logically interrelated and interdependent stages of self-improvement in the pedagogical process are examined; the essence of each of them is disclosed. Principal methods of self-education are enumerated.

Keywords: *professional self - improvement, self - education, self - esteem, future specialists.*

Мішин Сергій Вікторович – викладач кафедри фізичного виховання і оздоровчої фізичної культури, магістр фізичного виховання Кіровоградського державного

педагогічного університету імені В. Винниченка (м. Кіровоград, Україна)

Рецензент – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент Н.Г.Собко